

James A. Nash: A mértékletesség felforgató erényének felelevenítése és megújítása felé*

Fordította: Kocsis Tamás

Témák: egyház, elosztás, erkölcs, evangélium, felelősség, fenntarthatóság, fogyasztás, gazdaság, gazdagság, hagyomány, igazságosság, jólét, kapitalizmus, katolikus, kereszténység, környezet (természeti), növekedés, protestantizmus, szegénység, társadalom, teológia, túlfogyasztás, vallás

A mértékletesség erőteljes leértékelődése egyéni és társadalmi normaként a modern keresztény etika egyik legérdekesebb és jórészt nem elemzett problémája. A keresztény gazdaságetika szívéhez egykor oly közelálló, régi és megbecsült erény a modern erkölcs egyik leginkább figyelmen kívül hagyott – és erejétől megfosztott – normájává vált. A kevés, bár talán növekvő számú mértékletességre intő közérthető megszólalás¹ a mértékletességet igen ritkán magyarázza és indokolja keresztény etikai szempontból.² Ez a hanyatlás azonban jóval több, mint intellektuális érdeklődés: önmagában is komoly erkölcsi probléma, amennyiben a norma követése társadalmi és ökológiai szempontból lényeges.

A mértékletesség történelmi távlatokban elsőrendű keresztény gazdasági norma volt. Kimagaslóan fontos gyakorlat volt például a Kelet és a Nyugat patrisztikus és szerzetesi hagyományában – jóllehet az önkéntes szegénység néha túlment a mértékletességet jellemző önmérsékleten, s különböző fokú, nagyon szigorú önsanyargatáshoz vezetett. Továbbá a mértékletesség a szorgalommal, a tisztességgel, a megbízhatósággal, a méltányossággal, a nagylelkűséggel, a kegyességgel és a szolidaritás szövetségével párosulva a klasszikus “protestáns etika” alapját képezte, amelyet Max Weber némi túlzással “e világi aszkézisként” írt le.³ A mértékletesség nem csupán a kálvinizmust jellemezte, hanem – néhány komoly gazdaságetikai különbség ellenére – jóformán az összes protestáns tradíciót is (baptista, anabaptista, kvéker, anglikán, methodista, lutheránus stb.). E katolikus, ortodox és protestáns perspektívák a prosperitás lelki veszélyeivel kapcsolatos félelmeket tükrözik vissza, valamint “a szeretetet szolgáló”, mértékletes fogyasztás iránti elkötelezettséget, amely az újszövetségi egyházakban nyilvánvaló volt (Schrage [1988], 102–106., 159–160. o.). A mértékletesség azt jelentette, hogy az ember Isten iránti hálából elutasítja az önteltséget és az irigységet, valamint

* James A. Nash a Washington, DC-ben székelő *Churches' Center for Theology and Public Policy* egykori igazgatója, most pedig rangidős kutatója. A tanulmány *Toward the Revival and Reform of the Subversive Virtue: Frugality* címmel jelent meg egy válogatásban (Chapman, A. R. – Petersen, R. L. – Smith-Moran, B.: *Consumption, Population, and Sustainability: Perspectives from Science and Religion*; Island Press, Washington, DC, Covelo, California, 2000, 167–190. o.). A magyar nyelvű fordítást Baranyi Árpád vetette egybe az eredetivel.

¹ Lásd például a *New Road Map Foundation* munkáit; P.O. Box 15981, Seattle, WA 98115.

² A kevés ilyen tanulmány közül kettőt találtam szimpatikusnak (Gibson [1977], 111–140. o.; McDaniel [1987], 349–361. o.). Mindkettő annak fontosságát hangsúlyozza, hogy a megfelelő nagyságú fogyasztást a kapcsolatok összefüggésében kell értelmezni.

³ Weber (1958), 95. o. Ehhez hasonlóan Ernst Troeltsch “aszketikus protestantizmusnak”, illetve “szekuláris aszkézisnek” nevezte ezt (Troeltsch [1960], 814. o.).

kifejezi hűségét és a másik személlyel való kapcsolatát; a mértékletesség a vallásosság és a megszentelődés része volt.

A mértékletesség normája – gyakran az “egyszerűség” álarcában – erőteljes, ám kétértelmű és változó hatást gyakorolt az Egyesült Államok történelmére. Jelentős szerepet játszott a “nemzet célját éltető mítoszban”, ám emellett a növekvő prosperitás ellenmítosza is létezett. A mértékletességet gyakran inkább eszményként tisztelték, semmint gyakorolták (Shi [1985], 49., 277. o.).

Napjaink növekvő bőséget ünneplő kultúráiban már eszményként is száműzték. A mértékletességből gyakran gúnyt űznek, nevetnek rajta, sőt, megvetik. Elavult, kellemetlen, sőt, hazafiatlan tulajdonságként ábrázolják. Lényeges elemnek csak a divatjamúlt és sokat szidott protestáns etika összefüggésében tartják, amelyet az *American Gothic* című festmény* jelképez. A mértékletesség a “nyomorultak erénye”, amint Lord Keynes fogalmaz, amely csak a történelem egykor szűkös viszonyai között helyénvaló, s most, a magas termelékenység korszakában idejétmúlt (idézi Lasch [1991], 73. o.).

Keresztény összefüggésben bizonyára nem merült teljesen feledésbe a mértékletesség, ám jelentősége alaposan leértékelődött – ami valószínűleg a kulturális értékekhez való igazodásra utal, vagy arra a törekvésre, hogy az okos prófécia ne nézzék ostobaságnak. A mértékletesség például hiányzik a legtöbb keresztény gazdaságetikáról szóló modern kézikönyvből. Ezt és a hozzá szorosan kötődő fogalmakat nem jegyzik (leszámítva az önmérsékletet □temperance□, de ez sem a gazdasági termelés és a fogyasztás szempontjából jelenik meg), és más címszavak alatt is alig tárgyalja ezeket a népszerű *Westminster Dictionary of Christian Ethics* (Childress–Macquarrie [1986]) vagy akár az *Encyclopedia of the Reformed Faith* (McKim [1992]). A túlfogyasztással kapcsolatos aggodalom nem hatja át az Egyesült Államok Katolikus Püspöki Karának gazdasági körlevelét (jóllehet két bekezdésben előfordul, az egyik az “elhívás a szentségre” alatt szerepel, amely kifejezetten keresztényeknek szól).⁴ Lényegében ugyanez érvényes a különféle protestáns gazdasági megnyilatkozásokra is. Krisztus Egyesítő Egyházának (United Church of Christ) egy tanulmánya például tárgyalja a szűkösség problémáját, s a konzumerizmusról szóló panaszokban, illetve a keresztények személyes sáfárkodását (stewardship) szorgalmazó részekben célzást tesz a mértékletességre is (Smock [1987], 223–228., 253–257. bek.). Ám a mértékletesség, amelyet az “elegendő jómód” kifejezéssel illettek, az Egyesült Államok Presbiteriánus Egyházának legújabb, ökológiai felelősséggel foglalkozó tanulmányának fontos témája (Presbyterian Eco-Justice Task Force [1989], 72–75. o.). Így a mértékletesség napjaink keresztény etikai és egyházi gondolkodásában bűvópatakként továbbra is csordogál, bár lényegesen kisebb erővel, mint korábban a történelem során.

Ezt az erkölcsi váltást értékelve legalább annyit meg kell jegyezni, hogy a különféle keresztény gazdaságetikai hagyományok folytatására való hivatkozás összeegyeztethetetlennek látszik ezen hagyományok egyik kiemelkedő normájának feladásával vagy elhanyagolásával, *kivéve*, ha úgy érvelhetünk, hogy az említett norma idő- és kultúrafüggő, amely a bőség korszakában többé nem

* Az *American Gothic* Grant Wood 1930-ban készült festménye, amely még ma is rendkívüli népszerűségnek örvend. Egyfajta észak-amerikai jelképpé vált, s poszterek, képeslapok és emléktárgyak tömegén parodizálják. Sokak szerint Wood műve azt a türelmetlenséget és merevséget állítja pellengérré, amelyhez a vidéki élet elszigeteltsége vezethet, jóllehet Wood tagadta ezt. Szerinte az *American Gothic* az amerikai középnyugat jellegzetes alakját méltósággal felruházó puritán etikát és erkölcsöt sűríti magába. (A ford.)

⁴ National Conference of Catholic Bishops (1986), 75. és 334. bekezdés. A körlevél feltételezi a gazdasági növekedés szükségességét a társadalmi igazságosság érdekében (78–79. és 156–158. bekezdés).

helytálló. Efféle érvelés tudomásom szerint még nem látott napvilágot, s ha tekintetbe veszem a jelenlegi gazdasági-ökológiai vitát, akkor nem is látszik védhetőnek.

E tanulmány a mértékletesség etikáját keresztény szemszögből értelmezi és indokolja. Nézetem szerint a mértékletesség nem elavult vagy ártalmatlan norma: nem “divatjamúlt” vagy önmagában életképtelen, “üvegházi” erény. Éppen ellenkezőleg, a mértékletesség több szempontból aktuális és jellemformálásra képes norma, amely alkalmas fegyver lehet a túlzott és igazságtalan fogyasztással és termeléssel vívott harcban. A nagy társadalmi és ökológiai problémák megoldása ezen erény felelevenedésétől, valamint személyes erényből társadalmi normává alakításától függ – ahogy az valójában a puritanizmusnak (Tawney [1938], 111–122. o.; Shi [1985], 8–27. o.) és elődjének is célja volt. Az általam értelmezett és védelmezett mértékletesség etikailag tudatos, szándékoltan érzékeny a társadalmi és az ökológiai feltételekre, s nem egyének vagy közösségek spontán “életmódja”. A mértékletességnek nem minden formája tekinthető etikai választás eredményének.

A mértékletesség, mint gazdasági felforgatás

Először a mai gazdasági és ökológiai helyzet értelmezése szükséges. Az etikailag tudatos mértékletesség ebbe a környezetbe nem illeszkedik, illetve szembehelyezkedik vele. Csak ebben az összefüggésben nyer kellő értelmet az a modern erőfeszítés, amely e norma felelevenítésére irányul.

Ebben a háttérben a mértékletesség felforgató erény, mert lázadást jelent azzal a gazdasági rendszerrel szemben, amelynek erőteljes termelésre és fogyasztásra van szüksége működésének és növekedésének fenntartása érdekében. A mértékletesség ütközik azzal a gazdasági ethosszal, amely boldogulása érdekében nem engedheti meg magának egy vele szembeszálló, sőt, központi előfeltevéseit aláásó törekvés érvényesülését. E “lázas” vagy felforgatás négy alapvető és egymástól függő jellegzetességéről fontos itt szót ejteni.

Először, a mértékletesség tagadja azt a közkezdelt feltevést, hogy az emberek kielégíthetetlen lények, szüntelenül gazdasági nyereségre és javakra vágyanak, s önző módon az élvezet maximalizálására törekszenek (Pemberton–Finn [1985], 134–136. o.; Nelson [1991], 5., 7., 282–283. o.; Daly–Cobb [1989], 5–7., 85–96. o.; Meeks [1989], 158–167. o.). E feltételezés szerint a mértékletesség erényként irracionális, sőt természetellenes. A gazdasági vállalkozások rendeltetése az, hogy válaszoljanak ezen mitikus ember tetszőlegesen alakítható keresletére – és hogy a valódi embereket ilyenné formálja a szükségletek állandó ösztönzése által.

Az a tény, hogy vannak mértékletes emberek, máris cáfolja ezt az egyszerűsítő erkölcsi antropológiát, s annak önbeteljesítő jóslatát. Amellett tanúskodik, hogy az emberek nem egyszerűsíthetők egy csillapíthatatlan étvágyú ösztönlényre, és hogy a fölös és igazságtalan fogyasztás nem annyira a természetből fakad, mint inkább a kultúra terméke. Igenis rendelkezünk a fogyasztás megfékezésének és másokkal való megosztásának erkölcsi képességével. A mértékletesség rávilágít az emberi lehetőségek egy másik oldalára: az emberek szoros kapcsolatban állnak egymással, s képesek a felelősségteljes önkontrollra.

Másodszor, a mértékletesség ellenáll a fogyasztásösztönzés csábításainak – különösen a mindent átható reklámozásnak, amely ravasz technikákkal arra kényszerít bennünket, hogy a többet, a nagyobbat, a jobbat, a gyorsabbat, az újabbat, a szebbet vagy a legmodernebbet kívánjuk. Temérdek elégedetlenséget szító reklámszöveggel és csip-csup termékekkel ostromolnak bennünket, amelyek izgalmaink fokozását és hatalmaink növelését, szorongásaink csökkentését és vágyaink kielégítését ígérik. A hirdetések ösztönzik az impulzív és a terápiás

jellegű vásárlást, s önbecsülésünk és társadalmi státusunk javításával kecsegtetnek. Irigységet és hiányérzetet ébresztenek bennünk, amely csak az adott termékkel csillapítható. Minél többet és nagyobbbat vásárolhatunk, annál “menőbbek” vagyunk, mivel a “fogyasztásra való képességgel” mériik jelentőségünket. Csakugyan, minél inkább fellendítjük az eladásokat, annál “menőbb” lesz a nemzet-, sőt, a világgazdaság.

Ez a propagandagépezet nemcsak hogy kielégíti a fogyasztói kívánságokat, hanem, s ez fontosabb, teremti is őket, hogy aztán felkínálja az ezen igények kielégítését biztosító javakat és szolgáltatásokat. Inkább a versenyző termelés szükségleteinek kielégítése látszik mozgóerőnek, semmint a fogyasztók valódi igényei. Ma milliók számára a fő kapcsolódási forma a vásárlás – s ezt az azonnali pénzhitel felvételének lehetősége is erősíti. A “boldogság keresése” mára szerzéssé fajult. A “plazázás” az észak-amerikai életérzés részévé, mi több, idegenforgalmi tevékenységgé vált, s a bolygó méretű plazázás ideje közeledni látszik (Barnet–Cavanagh [1994], 163–183. o.). Mindez nem csupán jelentős hasznokat eredményez, hanem hatalmas szeméthegeket, lényegtelen dolgok lényegessé válását, továbbá az emberi jólét veszélyeztetését is.

Ezzel ellentétben a mértékletesség ellenáll ezeknek a csábításoknak és megtévesztéseknek, s ismét azt a tényt bizonyítja, hogy az ember messze több mint manipulálható fogyasztó. Ez a tény az emberi méltóság – azaz erkölcsi képességünk, legmélyebb vágyaink, önmagában való cél (és nem eszköz) voltunk – megerősítése a tömegmanipuláció vad rohamával szemben. A mértékletesség a vásárlóerő kinyilvánítása is, amely bizonyos mértékig képes a gazdasági termelés megfelelőbb eszközök és célok felé terelésére.⁵

Harmadszor, a mértékletesség felveszi a harcot azokkal a – piaci reklámozáson kívüli – különféle pszichológiai és társadalmi erőkkkel, amelyek túlfogyasztásra ösztökélnek. Sok, bonyolult és egymásba fonódó oka van a túlfogyasztásnak. Ezek bizonyos mértékig öntörvényűek, ám a kultúra is formálja őket, s ez utóbbi valószínűleg fontosabb tényező. Bizonyára ide tartozik a kapzsiság, a falánkság, az irigység és a pazarlás, ám az okok mélyebben fekvők, s olykor rokonszenvesebbek annál, mint ahogy azt e bűnök láttán az ember gondolná.

A túlfogyasztás néhány fontos okát az alábbiakban részletezzük.

(1) A növekvő elvárásokat hangoztató társadalmi ideológia – melyet a piaci erők és azon hit gerjesztenek, miszerint a “jó” több és jobb árucikk birtoklását jelenti – viszonylagos megfosztottságérzetet és a meglévő javakkal szemben állandó elégedetlenséget szül (Wachtel [1983], 10–16. o.; Schor [1991], 115–125. o.).

(2) A változó társadalmi-gazdasági feltételek és a technikai fejlődés folyton új “szükségleteket” teremt – például elektronikus eszközök formájában –, amelyeket azért kell kielégíteni, hogy az ember hatékonyan és elfogadhatóan állja meg a helyét ebben a kulturális közegben.

(3) A jövedelem azon részének magasabb aránya, amelyet nem létfontosságú kiadásokra lehet költeni, sokak számára extravagáns kiadásokat tett lehetővé (dacára sok más ember változatlan vagy csökkenő reálbérének).

(4) A vásárlás sokak szenvedélyévé, mintegy újdonság iránti függőséggé vált, rövid életű és csökkenő mértékű kielégüléssel (Schor [1991], 108., 124–125. o.).

⁵ Vesd össze Jorgen *Lissner* funkciókat taglaló listájával, amely John V. *Taylor* könyvében található (Taylor [1977], 121. o.).

(5) A mindig létező hedonista ösztönzéseket kulturális eszközökkel bátorítják, s ezzel szentesítik és serkentik az ember kényelemhajhászását, újabb és újabb izgalmakra és azonnali örömekre való törekvését.

(6) A fogyasztás sokak számára jelenthet kárpótlást a közösségi támogatás és a transzcendens értékek hanyatlásából fakadó magánnyal, tehetetlenséggel, bizonytalansággal és alapvető sebezhetőséggel szemben (Wachtel [1983], 65–71., 164–166. o.).

(7) Az ember referenciacsoportja által vallott értékekhez való igazodás túlzott fogyasztáshoz vezethet, mert az illető demonstrálni akarja, hogy ő ugyanolyan értékes vagy ugyanolyan társadalmi rangban áll, mint a többiek. Ez sokak súlyos eladósodását is maga után vonja. Az igazodó vagy az utánzó fogyasztást gyakran kíséri a társadalmi kiközösítéstől való félelem, vagy a rettegés, hogy a társadalom nem fogadja be a divattól elmaradókat (Schor [1991], 134. o.).

(8) A referenciacsoporttal versengeni képes ember fogyasztása a sikert és a felsőbbrendűséget, a hatalmat és az illető fontosságát harsogja, s gyakran a kérkedő pazarlás és élvhajhászás ördögi körét alakítja ki, amelyben a versengők egymás felülmúlására töreksenek. Ezt a tünetcsoportot "hivalkodó fogyasztásnak" nevezik, amelyet közel egy évszázada írt le Thorstein Veblen.

A túlfogyasztás mögött meghúzódó emberi okok nem minden esetben elítélendők erkölcsileg, gyakran pusztán szálnalmasak, és bőségben élő emberek üres és szorongásokkal teli életére utalnak. Az önbecsülés, a társadalmi elfogadás, a személyes elégedettség és a végső értelem felé törekvést fejezik ki, miközben a kultúra olyan ösvényekre tereli ezeket az embereket, amelyek meghiúsítják eme reményeket. Ezzel szemben a mértékletesség önbecsülést, elégedettséget és értelmet lel a kulturális nyomásokkal való szembehelyezkedésben, a vágyak megzabolázásában és a fogyasztás csökkentésében. A mértékletesség több mint alternatív életstílus: ellenvízió a megfontolt és felelős emberi létezésről egy megfontolt és felelős társadalomban.

Negyedszer, az etikailag tudatos mértékletesség elutasítja a megkülönböztetés nélküli materiális gazdasági növekedés uralkodó ideológiáját. E ponton szinte az összes olyan jelentős kortárs szerző alap gondolatával találkozunk, akik a túlzott termeléstől és fogyasztástól etikailag tudatos tartózkodást javasolnak. Közéjük tartozik Herman *Daly*, John *Cobb*, William *Ophuls*, Christopher *Lasch*, Ian *Barbour*, Lester *Milbrath*, Theodore *Roszak*, Erazim *Kóhák*, Juliet *Schor*, Paul *Wachtel*, Lester *Brown* és Alan *Durning*.⁶ Ebből a szempontból a korlátlan materiális gazdasági növekedés egyfajta biofizikai erőforrásokat túlhasználó életstratégia – elsősorban a szegény emberek és nemzetek, a jövő generációi, valamint más, nem emberi fajok rovására. Míg ez a növekedési modell egyfelől különféle előnyöket kínál – a munkahelyek millióitól az óriási adóbevételekig, a fontos javak és szolgáltatások sokaságától az emberbaráti segélyekig –, addig másfelől önpusztító módon is működik az erőforrások túlzott és méltánytalan felhasználása révén. E modell jelentősen hozzájárul azoknak az ökoszisztémáknak az elpusztításához, amelyekről minden társadalmi és gazdasági rendszer jóléte végső soron függ. Feltételezi a természet termékeinek és képességeinek gyakorlati kimeríthetlenségét, s az ember

⁶ Daly–Cobb (1989), például 296–297, 374. o.; Daly–Townsend (1993). Lásd még Cobb (1992); Ophuls–Boyan (1992); Lasch (1991), különösen 168–169., 530–532. o.; Barbour (1993), 251–254., 256–257. o.; Milbrath (1989), 218–231. o.; Roszak (1992), különösen a 9. fejezetet; Kóhák (1984), különösen 108. o.; Schor (1991), 137–138. o., 164–165. o.; Wachtel (1983), 48–54. o. Lester Brown és társai a Worldwatch Institute-nál. Általában lásd a *State of the World* című, 1984 óta évente megjelenő kiadvány tanulmányait, különösen Brown–Flavin–Postel (1990); Brown (1991), (1992); Postel (1994); és Alan Durning 1991-es tanulmányát. Lásd még Durning (1992) is.

függetlenségét a megmaradt természettől. A valóságban azonban az “ökológiai szűkösség” korában élünk (Ophuls–Boyan [1992], 17. o.) – legalábbis ez a jövő kilátása, a jelenben pedig sok jelenség erre utal. Minden véges – az emberi gyarapodáshoz szükséges biofizikai erőforrásoktól kezdve a biofizikai korlátok bővítését célzó technológiai lehetőségekig. Úgy látszik, hogy a gazdasági tevékenység mai formái megközelítenek néhány ilyen korlátot vagy áthágják azokat. Érvényes ez helyi és/vagy globális szinten, a nem megújuló erőforrások (például fosszilis energiahordozók és néhány iparilag jelentős ásvány), a megújuló erőforrások (halállomány, erdők és termőföldek), valamint a hulladékok tekintetében. A szupertermelés és a szuperfogyasztás biofizikailag fenntarthatatlan és etikailag elfogadhatatlan.

A biofizikai korlátok és gazdasági megsértésük alapvető tapasztalata napjaink azon szerzőinek, akik a mértékletesség szükségességét hangsúlyozzák. Ezek az írások, mint a szembenállást nyíltan vállaló valóságértelmezések, nem csupán tapasztalati ítéleteken, hanem értékfeltevéseken is nyugszanak: például azon, hogyan értelmezik a teljes értékű emberi fejlődést, valamint az ahhoz szükséges anyagi feltételeket. A mértékletesség társadalmilag és ökológiailag felelős hívei ellenfeleiktől eltérő értékszemlélettel közelítenek a valósághoz, s egy új gazdasági paradigma, valamint a mértékletesség gyakorlása mellett érvelnek. A mértékletesség ezen új paradigma nélkülözhetetlen feltétele, mert etikailag elfogadhatóvá teszi azt.

Így a mértékletesség lázadás a fényűző társadalom néhány alapértékével szemben. A személyes, a társadalmi és az ökológiai jólét jegyében elutasítja az élvezet mohó hajhászását, a kényszeres szerzési vágyat, az alkalmazkodó és versengő konzumerizmust, a gondatlan pazarlást és a gazdasági “haladás” kufárai által reklámozott korlátlan materiális gazdasági növekedést, amely eszmét a bőség vonzereje által megérintve bizonyos mértékig valamennyiünk magáévá tett.

A mértékletesség ezen gazdasági és ökológiai kapcsolatait szem előtt tartva most már magát a mértékletességet is meghatározhatjuk.

Mi a mértékletesség?

Mi a mértékletesség? A mértékletesség feleleli a mérsékletet (moderation), az önmegtartóztatást (temperance), a takarékoságot, a költséghatékonyságot, a hatékony felhasználást és a meglévő anyagiakkal való elégedettséget – hasonlóan ahhoz, ahogy *Pál* Timóteushoz írt első levelében a “megelégedettséget” magasztalja (*1Tim* 6,6–10). A mértékletesség a gazdasági tevékenység egyéni és társadalmi szintű normájaként etikailag elkötelezett termelést és fogyasztást jelent valamely magasabb rendű cél érdekében. Eszköz, mely eszközértékkel rendelkezik, s nem önmagában vett cél. Mint ilyen, a mértékletességet a lelkiismeretes megőrzés, a visszafogott fogyasztás, az optimális hatékonyság, a széles körű anyagvisszaforgatás (recycling), valamint a termékekbe tervezett tartósság és javíthatóság erősíti. A mértékletességet általánosságban talán a sáfárkodás egyik dimenziójának kellene tartani, de ha így teszünk, akkor ennek a dimenziónak világosan és feltűnően kellene megjelennie, ami nem mondható el a legtöbb népszerű, sáfárkodásról szóló értelmezésről. Mi több, amennyiben egyáltalán jelen van bennük a mértékletesség, elfedik azt – mint fügefalevéllel – egy általános, sáfárkodásra vonatkozó felszólítással. Anélkül teszik ezt, hogy szót ejtenének bizonyos, meghatározott normákról vagy felelőségekről.⁷

⁷ Jelentős kivételt képez Douglas John *Hall* könyve ([1986], 1–13., 193–204. o.), amelyben kézzelfoghatóan is megjelenik a mértékletesség.

A mai gondolkodásban a mértékletességet általában szigorúan személyes erénynek tartják – eszerint ez az egyéni viselkedés erkölcsileg kiváló vonása vagy szokása. Egy erény megléte önkéntes cselekvésben mutatkozik meg. Nemcsak az eszközök és a végcélok, hanem a helyes indítékok is számítanak. A mértékletesség, mint erény, az egyéni jellem erkölcsének része.

Ám a mértékletesség ilyen korlátozott felfogása nem célszerű. Ez valójában nem is része a klasszikus gondolkodásnak. Például mind *Arisztotelész*, mind *Aquinói Szent Tamás* úgy értelmezte az erényeket, mint amelyek személyes és politikai dimenziókkal egyaránt rendelkeznek, mivel az emberek nem elszigetelt entitások, hanem egymástól függő lények (Arisztotelész I.9, I.2, VII.10; Aquinói 61.5, 62.4). Így a mértékletes emberek és a mértékletes társadalmak egyaránt erkölcsi valóságok lehetnek. Ha már társadalmi normává vált a mértékletesség, akkor a hangsúly megváltozik: a középpontba az egyéni motívumok helyett a társadalmi célok és következmények kerülnek, a személyes jellem helyett a nyilvános döntések és struktúrák válnak fontosabbá, valamint a kényszerítés és a jóváhagyás eszközei egyformán fontosak lesznek. A mértékletesség ebben az esetben csak akkor számít személyes erénynek, ha azt a társadalmi megtorlástól függetlenül lelkiismeretesen gyakorolják.

Mindamellet a személyes erények és a társadalmi normák etikai szempontból egyformán szükségesek. Az önkéntes elköteleződések és a társadalmi indítékok egymással kölcsönhatásban működnek. A jutalmakon és büntetéseken keresztül a társadalmi struktúrák erkölcsileg elrettentők lehetnek, megnehezítve – ha nem ellehetetlenítve – az egyének számára az erényes cselekvést; vagy erkölcsi katalizátorként működhetnek, bátorítva és lehetővé téve az erényes magatartást. Az egyszerű hulladék-visszaforgatás például kivitelezhetetlen olyan közpolitika nélkül, amely lehetővé teszi a visszaforgatható termékeket, visszaforgatási központokat, a visszaforgatott anyagok társadalmi elfogadását és piaci forgalmazhatóságát. A mértékletes személyek csak a mértékletes társadalmak intézményes segítségével fejlődhetnek és tevékenykedhetnek hatékonyan.

A közpolitika működése egy részvételen alapuló társadalomban még a jóváhagyás és a kényszerítés dialektikus kapcsolatától is függ. Megfelelő számú polgár erényes viselkedése vagy erre való hajlandósága szükséges a kellő mértékű közösségi jóváhagyás kialakulásához, ami létrehozza a kényszerítés struktúráit. Más szóval a kényszerítés efféle struktúrái nem csupán a közösségi viselkedést változtathatják meg, hanem, ha ésszerűnek és igazságosnak tartják, a személyes értékeket és erényeket is befolyásolhatják, ily módon növelve a jóváhagyás mértékét. Így a mértékletesség, mint bármely más működő norma, egyaránt függ az erkölcsi neveléstől és a közösségi büntetésektől, a jellemformálástól és a társadalmi rendszabályoktól, amely elemek mindegyike a másik lehetőségeit is befolyásolja.

Egyesek úgy érvelhetnek, hogy a temperancia szó* jobban érzékelteti az általam leírt perspektívákat és gyakorlatokat. Ez az érv komoly történelmi háttérrel rendelkezik. A klasszikus filozófiában és teológiában a temperancia a négy sarkalatos “természetes” erény egyike volt. Arisztotelésznel és Aquinói Szent Tamásnál az érintés és az ízlelés testi élvezeteivel szembeni önfegyelmet s önuralmat jelentette (Arisztotelész III.10–11, 7; Aquinói 63.4, 60.5, 61.2–3). A mértékletességhez hasonlóan ez egyfajta középútra utalt két fogyatékoság, illetve túlzás, a hiány és az élvhajzás között (Arisztotelész II.6, 7, 9; Aquinói 60.1, 60.4, 65.1). Ellentéte volt a torkosságának és a kapzsiságának, a klasszikus gondolkodás hét “halálos” vagy főbüne közül kettőnek. Sajnos a temperanciát néhány protestáns elődöm megfosztotta klasszikus

* A *temperanciát* a katolikus erkölcstan magyarul a *mértékletesség* sarkalatos erényeként fordítja. (A lektor.)

jelentésétől huszadik század eleji szesztilalmi propagandájuk során. A köztudatban a szó az “alkoholtartalmú italoktól” való tartózkodás szinonimájává vált. Következésképpen a temperancia már nem rendelkezik a klasszikus gondolkodás idején meglévő gazdag jelentéskörével – még ha a temperanciával még akkoriban is csak általában az étel, az ital és a nemiség iránti vágyak megfékezésére utaltak (Aquinoi 60.5, 66.3). Az utolsót nyilvánvalóan nem sorolnám az itt kifejtett mértékletesség (frugality) fogalmába. Ezért a mértékletesség kívánatosabb szónak és fogalomnak látszik itt, mert, ellentétben az önmegtartóztatással, jelentése többnyire a minket érdeklő gazdasági tevékenységre korlátozódik. Filozófiai szempontból azonban esetleg úgy is értelmezhető a mértékletesség, mint az önmegtartóztatás valamilyen gazdasági alfaja.

Egyesek szerint az “elegendő jólét” (sufficiency) a jobb fogalom. Ez az érv sem alaptalan.⁸ A mértékletesség bizonyára tartalmazza az elegendő jólét felé fordulást, ám ez a szó mintha nem tartalmazná a mértékletesség valamennyi gazdasági mellékjelentését és következményét. A mértékletesség valójában kevésbé közkedvelt fogalom, mint az elegendő jólét, pontosan azért, mert az előbbi világosabban és realiztikusabban fejezi ki a fegyelmezett önkorlátozást, sőt az áldozatot, amelyre szükség van a “gazdaság vagy ökológia” dilemma kielégítő megválaszolásához. Még inkább áll ez a kritika a “beteljesültség” (plenitude) Theodore Roszak-féle használatára, amellyel a szerző a szabályozott fogyasztás iránt kíván tiszteletet ébreszteni (Roszak [1992], 254–255. o.). Mindenesetre az elegendő jólét és a beteljesültség hasznos fogalmak, amelyek talán olyan végcélokként ragadhatók meg a legjobban, amelyek eléréséhez a mértékletesség mintegy segédnormaként biztosít eszközt.

A szóbeli helyettesítés problémája ebben az esetben többnek látszik jelentéstani nehézségnél. A mértékletesség helyettesítésére javasolt számos kifejezés valójában inkább az erkölcsi felelősség elkendőzését jelenti. A “mértékletességgel” szembeni általános negatív reakciók gyakran valójában a szóhoz tapadó pozitív erkölcsi értékek elutasítását jelentik.

A mértékletesség torzulásai

A mértékletesség gyakran a “képzettársítás általi bűn” áldozatául esik. Sokszor olyan értékekhez és szokásokhoz kötik, amelyek nem belső sajátosságai a mértékletességnek, s ez torzítja erkölcsi jelentőségét. A mértékletesség felélesztése és megújítása ezen torzulások kiküszöbölésétől függ. Ezek közül számosat érdemes megemlíteni, hogy kiderüljön, mi mindent *nem* jelent a mértékletesség – s ily módon tisztázódjék tartalma.

A mértékletesség nem kényszerű megszorítás – jöllehet, ha bizonyos körülmények között nem a mértékletesség útját járják, akkor a biofizikai korlátok kényszerű megszorításokhoz vezethetnek. A kiegyensúlyozott Kálvin János szerint a kegyesek élete “amennyire csak lehetséges – mindvégig hasonló legyen a böjthöz” (Calvin [1960], IV.12.18), ám egyszersmind az erőforrásokat nemcsak szükségleteink kielégítésére kellene használni, hanem “a gyönyörűség és a vidámság” javára is; a kényszer “túl szigorú”: “érzéketlen tuskóvá alacsonyít” bennünket (Calvin [1960], III.10.2–3). A mértékletesség dicséretként Kálvin egyaránt elítélte a mértéktelenséget (tékozlás, torkosság, hivalkodás, pénzsóvárság, pazarlás, fölös dolgok stb.) és a szűkölködést. Ez az egyensúly a mértékletesség lényegi tulajdonságának látszik.

Ez azonban nem mond ellent az önkéntes szegénység vállalásának, ami egyesek számára elhivatás – különösen mint szegényekkel való azonosulás és gazdasági igazságtalansággal

⁸ A “fenntartható hatékonyságról” lásd Stivers ([1984], 128–138. o.) könyvét. Lásd még William E. Gibson érvelését is ([1977], 127–136. o.).

szembeni tanúbizonyság. Ez csodálatra méltó elhivatottság (lásd Cobb [1979] és [1992], 13–17., 27–31. o.). A többiek számára azonban a mértékletességre való elhívás nem követel szegénységben való osztozást, ám továbbra is szolidaritást kíván a szegénység felszámolása érdekében.

A mértékletesség nem világot tagadó aszkézis, amely egyeseket a fölényes erényesség érzetével tölt el – de szájalmasan megfosztott helyzetbe hozza őket. Nem a léleknek a test felett aratott diadala. Nem egyes szentek önsanyargatása és anyagot becsmérő megnyilatkozása a szellemi megtisztulás érdekében, sem nem egynémely puritán elitista eszköze az isteni kiválasztottságot bizonyítandó. Amint erre utalni fogok, ezek az elszigetelt és a mindennapoktól elrugaszkodott torzulások nem utalnak a valódi mértékletesség közösségi (communitarian), illetve materiához kapcsolódó jellegére.

A mértékletesség nem határozza meg receptszerűen a termelés és a fogyasztás mikéntjét. Nem törvények merev betartását jelenti. Nem von maga után álszent hajthatatlanságot és aprólékos szabályokat, ami néhány mértékletes figyelmét egészen leköti. A mértékletesség inkább relatív fogalom, helyénvaló céloknak való megfelelést fejez ki (vö. Taylor [1976], 45–46. o.). Az, hogy mennyi az “elég”, attól függ, hogy miből, kinek a számára és milyen célra. A mértékletesség sokféleképpen megvalósítható, ami függ a különféle szükségletektől, ízlésektől és adottságoktól, a rendelkezésre álló erőforrásoktól, a társadalmi és az ökológiai feltételektől és így tovább. S bizonyára számos példa hozható fel az erkölcsileg valóban igazolható élvezethalmozásra – ilyen talán egy mértékletesen megrendezett ünnepély.

A mértékletesség viszonylagossága mindazonáltal aggasztó. Ez úgy is értelmezhető, amint azt a múltban gyakran meg is tették, hogy a mértékletesség a társadalmi rang vagy helyzet függvénye, igazolva, hogy a vagyon alapján eltérő normák érvényesek az egyes emberekre. Így nyílt csábítást jelenthet a mértékletesség megideologizálására – az egyik legelképezetőbb példája ennek a nyereség-hajhász Andrew Carnegie, aki mértékletesnek aposztrofálta magát, s pimaszul mértékletességet ajánlott a szegényeknek! (Shi [1985], 35–36., 160–163. o.) Arisztotelésznél hasonló a helyzet, a fényűzésre elég vagyonnal rendelkező előkelők mentesnek látszanak az önmegtartóztatás kívánalmai alól: őket azok az óriási kiadások igazolják, amelyeket a közjó nagymértékű előmozdítására és önmagukra költöttek (Arisztotelész IV.2). Ebben az összefüggésben, miközben nem rendelkezhetünk rögzített szabályokkal, a mértékletesség szószólóinak ki kell dolgozniuk az erény operatív elveit. Ezeknek az elveknek hangsúlyozniuk kell az igazságos elosztást (társadalmi, generációk közötti és ökológiai szinten), és meg kell követelniük annak erkölcsi igazolását, miért fogyaszthatnak luxusjavakat néhányan, miközben a társadalom nem minden tagja képes kielégíteni szükségleteit.

A mértékletesség nem kizárólag egyéni jelenség. A mértékletesség számos ésszerű magyarázata az egyén szellemi és erkölcsi jólétére összpontosít. A vagyongyűjtésre törekvés például árthat az erkölcsi jellem fejlődésének és eltéríthet az Istennel szembeni végső kötelezettségektől, s akár bálványimádássá is fajulhat. E vonatkozás helyénvaló, ám elégtelen. Csakugyan, egyéni feltételezésekre alapozva az árufogyasztás magas szintje alighanem mindaddig igazolható, amíg az egyén fizikailag, erkölcsileg vagy szellemileg nem károsodik. Ám az emberek nem egymástól elszigetelt létezők. Társas és ökológiai lények vagyunk, s erkölcsi felelősségünk ebből az összefüggő viszonyból származik. Így a termelés és a fogyasztás megfelelő szintjeit nem pusztán egyénileg, hanem – és elsősorban – a kapcsolatok összefüggésében kellene meghatározni. A mértékletesség mércéje a szolidaritás – ami az egymástól való függőségre adott erkölcsi válasz, azaz közjó iránti elkötelezettség társadalmi és ökológiai, nemzeti és nemzetközi szinten (II. János Pál [1987], 26., 38–39. bek.; Dorr [1989], 148–153. o.).

A mértékletesség nem a prosperitás eszköze. A protestantizmus történelmét tekintve ez normatív értelemben igaz, de leíró értelemben természetesen nem. A puritanizmusban a mértékletesség iróniája épp az, hogy ez segítette az istenfélők meggazdagodását. Noha a mértékletesség látható szerepe a felelős fogyasztás megvalósítása volt, rejtett funkciója egyesek számára a tőkefelhalmozás és a profittermelés volt – amit a mozgalom néhány területén züllesztő rendellenességek kísértek, beleértve azt, hogy a gazdagságra mint Isten áldására, a szegénységre pedig mint isteni rosszallásra tekintettek, hogy csökkent a bibliai szövetségi szolidaritás és hogy magáról a mértékletességről is megfeledkeztek (lásd különösen Tawney [1938]). A mértékletesség erkölcsi rendeltetései közé tartozik a tőkeképzés. Jóllehet nem fukarságról vagy kuporgatásról van szó, a mértékletesség biztosan megtakarítást és befektetést is jelent – erőforrások megőrzését és gyarapítását olyan jövőbeli célokra és szükségletekre, mint amilyenek az oktatási kiadások vagy a nyugdíj. Ám a mértékletesség rendelkezik egy ennél átfogóbb rendeltetéssel, amelynek része az igazságos és bőkezű megosztás.

A mértékletesség nem arra szolgáló stratégia, hogy a szegényeket "bebetonozzuk" társadalmi helyzetükbe. Ez gyakori torzulás. A XVII. század közepén Massachusetts állam fényűzés korból törvényei tiltották a szegények és az újjgazdagok számára a luxusjavak mutogatását. Ez nem annyira a mértékletesség intézményesítését célozta, hanem inkább a társadalmi mobilitás gátlását, s egy stabil, hierarchikus rend rögzítését (Shi [1985], 15. o.). A nagyon korai protestáns gondolkodásban, Kálvint is beleértve (vö. III.10.6.), az elhivatottság fogalmát általában a társadalmi ranghoz kötötték, azokhoz a korlátokhoz, amelyeket általában Isten rendelt el, s az embereknek el kellett fogadniuk. Ehhez hasonlóan, a napjainkban érvényesülő aránytalan gazdasági lehetőségekről szóló vitákban gyakran úgy érvelnek, hogy az észak-amerikai életszínvonal globális kiterjesztése ökológiai katasztrófához vezetne. Azt azonban nem mindig teszik hozzá, hogy etikai diszkrimináció volna egy olyan kettős mérce elfogadása, amely szerint a Dél nemzeti korlátozzák termelésüket és fogyasztásukat, míg az Észak országai folytatják élvhajász dúskálásukat.

A mértékletesség eszméjét, mint középutat, egyaránt eredendően foglalkoztatja a túlfogyasztás és az alulfogyasztás, különösen, ha az előbbi hozzájárul az utóbbihoz. Célja nem a szegények helyükön tartása, hanem hogy lehetővé tegye a szegények új és megfelelő szintre emelkedését. Úgy látszik, hogy egy szűkös erőforrásokkal rendelkező és gyorsan szaporodó népességű bolygón e cél egyaránt termelésre és fogyasztásra vonatkozó padlókat és plafonokat igényel. Nagyjában-egészében az Észak termelésének és fogyasztásának jelentős csökkentése lehet szükséges a Dél megfelelő termelésének és fogyasztásának biztosítása érdekében. A mértékletesség elsődleges erkölcsi követelménye elsősorban nem a szegényekre, hanem a jómódúakra vonatkozik.

A mértékletesség nem jelent visszatérést egy falusi vagy bukolikus, pásztori ethoszhoz. Az efféle életmód rendelkezhet dicséretes erkölcsi integritással – s rendszerint mértékletes is. Ám ez csak viszonylag kevés ember számára lehetséges vagy vonzó. Nem általánosítható egy 260 milliós lakosságú országban, nem is beszélve a hatmilliárdos bolygóról. A mértékletesség nem köthető egy sajátos életstílushoz; ez egyetemes norma, amely falusi, kisvárosi és városi körülmények között, illetve helyi vagy globális szinten egyaránt alkalmazható.

Ráadásul ez a paraszti életmód is kitermelheti saját morális torzulásait. Olykor a gazdag elitek hóbortjaként vagy mesterkélt vonzalmaként jelenik meg. Sokszor városellenes torzulást fejez ki. Gyakran csupán nosztalgia és sóvárgás letűnt életformák visszaállítása iránt, amely a romantikus elképzeléseknél kevésbé nagyszerű és a valóságban sokak számára jóval nyomorúságosabb volt. Sokszor inkább egyfajta egyéni vagy kommunabeli önállóságra törekvés,

mintsem mások kedvéért gyakorolt önmérséklet, ami a mértékletességet jellemzi. A mértékletesség tagadja a kapitalizmus másodvirágzását, ám ebből nem következik egy letűnt, s jórészt érzélgősen ábrázolt gondtalan pásztorélet visszaállítása.

A mértékletesség nem egyszerűség. Az Egyesült Államok kultúrtörténetében az egyszerűség (simplicity) mindig is kétértelmű fogalom volt, s gyakran mind erkölcsi, mind esztétikai összefüggésben alkalmazták – az egyszerű öltözéktől a díszítés nélküli építészetig, a jó ízléstől a kezdetleges technológiáig, a funkcionális berendezéstől az egyszerű életstílusig, a természet szépségeinek és csodáinak nagybecsülésétől a hivalkodással szembeni ellenszenvig. Egyesek számára, mint például a kvékereknél, az egyszerűség társadalmi egyenlőséget fejezett ki, míg mások számára a megkülönböztetett előkelőség jele volt. Ezen összetett és homályos jelentések egyike sem megfelelő szinonimája a mértékletességnek, jóllehet néhányuk csodálatra méltó tartalmat hordoz.

Még fontosabb, hogy az egyszerűség és a mértékletesség széles körű azonosítása a mértékletességnek a jelentéktelenség látszatát kölcsönözheti a modern világban. Egyszerűnek lenni nem feltétlenül ajándék: átok is lehet, ha összetett problémák bonyolult megoldásokat igényelnek. A mértékletesség nem intellektust elutasító jelenség. Például a mértékletességnek mind az elmélete, mind a gyakorlata önmagában összetett, amely feltételezi a felelős termelés és fogyasztás kérdésének kifinomult megközelítését. A mértékletesség nincs a technológia ellen sem. Igencsak összeegyeztethető a bizonytalan és sokféle értéket hordozó technológiákkal. Míg a technológia bizonyos formái társadalmilag és ökológiailag veszélyesek, addig mások, mint néhány orvosi újítás, javíthatják az életminőséget és bővíthetik az emberi választások körét. Megint mások javíthatják az energia- és az erőforrás-hatékonyságot, csökkenthetik a mérgező kibocsátásokat és emelhetik az ökológiai ismeretek szintjét. A mértékletesség nem jelent általános vádiratot vagy felmentést a technológiával kapcsolatban. Ehelyett ahhoz ragaszkodik, hogy a technológiák etikailag elfogadhatók legyenek, s “illeszkedjenek” a vonatkozó értékekhez és a társadalmi-ökológiai feltételekhez.⁹ Az “illeszkedés” a helyzettől függően többféle technológiát tesz lehetővé a kicsitől a nagyig, az elmaradottól a legújabbig.

A mértékletesség bizonyára mindig is a vallásosság teljes fogalomköréhez tartozott, amelyet a keresztény történelemben olykor “egyszerűségnek” is neveztek.¹⁰ Ám a mértékletesség nem kötődik ehhez a hagyományhoz. A mértékletesség gazdasági jellegű tárgykor, amely a vallásosság különféle formáin kívül sokféle egyént, sőt, pluralista társadalmakat is jellemezhet.

A mértékletesség, mint a bőséges élet felé törekvés

Normaként a mértékletesség egyfajta megválaszolása a megfelelő anyagi feltételeket firtató különféle alapkérdéseknek. Ezen kérdések közé a következők tartoznak. Milyen “életminőség” számít jónak, miféle javak szükségesek vagy értékesek ebből a szempontból és milyen mennyiségben? A különféle kényelmi és luxuscikkek jelentős hasznokat vagy inkább kötelezettségeket jelentenek a személyes, a közösségi és az ökológiai fejlődés szempontjából? Hogyan különböztessük meg a “szükségleteket” és az “igényeket”? Mekkora mennyiség “elegendő” egy elfogadható életminőség fenntartásához és annak biztosításához, hogy az emberiség többi részének és más fajoknak hasonló lehetőségei legyenek a jelenben és a jövőben?

⁹ Kellően árnyaltan kezeli a technológia kérdését Ian Barbour ([1993], 4–25. o.).

¹⁰ Lásd Foster (1981). A könyv első fejezetének címe *The Complexity of Simplicity* (Az egyszerűség bonyolultsága) (vö. Taylor [1977], 80–82. o.).

A keresztények számára e bonyolult kérdésekre adott válaszok részben attól függenek, hogyan birkóznak meg a Bibliában felbukkanó ellen-kulturális értékekkel. Például Jézus radikális kritikájával a vagyon bálványozását illetően. Arról a bálványimádásról van szó, amelyet rendszeresen összefüggésbe szokás hozni a vagyonnal: az elvről, mely szerint valakinek a kincsei az általa vallott végső értékekről árulkodnak (Mt 6,21). A válasz figyelemmel lesz Jézus gazdagokról szóló olyan példabeszédeire is, mint az esztelen gazdagról (Lk 12,15–21), a gazdag ifjúról (Mt 19,16–24; Lk 18,18–25) és a szegény asszony filléjéről (Lk 21,1–4) szóló, csakúgy mint meghökkentő, hiperbolikus tanításaira az anyagiakkal kapcsolatos aggodalmak enyhítéséről (Lk 12,22–33; Mt 6,25–33). E szemlélet szerint az emberi lényben erkölcsileg indokolt kielégíthetetlen vágyakozás lakozik, ám ez nem gazdasági javak iránti csillapíthatatlan sóvárgás. Inkább olyan értékek iránti vágyódásról van szó, mint amilyen a szeretet, az igazság és a dolgok végső értelme, amelyek túlmutatnak a gazdasági számításokon.

A keresztény válaszoknak ezen felül még a bibliai szövetségi igazság iránti elkötelezettséggel is összeegyeztethetőnek kell lenniük. Ez gondoskodást jelent arról, hogy az alapszükségletek és jogok senkitől se legyenek elidegeníthetők. Ide tartozik a gazdaságilag sebezhető és tehetetlenek számára biztosított “elsőbbségi választás” is, ami az Igazságosságot Szerető (Zsolt 99,4) iránti hűség kinyilvánítása és a közösségben megnyilvánuló béke (shalom) feltétele (Iz 32,17).

A mértékletesség a fenti kérdésekre olyan stratégiai választ kínál, amely a bibliai bizonyossággal összhangban levőnek látszik, noha nem ez az egyetlen vagy a legradikálisabb keresztény válasz, amely képes ilyen összhang felmutatására. Ám a mértékletesség ezen kívül jól illeszkedik ahhoz a gyakorlati és felelős gondolkodáshoz is, amely korunk társadalmi-gazdasági és ökológiai problémáinak megoldását célozza.

A mértékletesség az életet igenlő és gazdagító norma, amely a szellem és a test nem fogyasztás jellegű, illetve kevésbé fogyasztásfüggő örömeiben, s különösen az emberi közösségek és a más élőlények jobb életminőségében leli boldogságát. Ez csak korlátozott fogyasztás és termelés mellett lehetséges egy véges bolygón. A mértékletesség “takarékoskosságot” jelent a termelésben és a fogyasztásban – szó szerinti takarékoskodást az emberi közösségek számára szükséges erőforrásokkal, továbbá más fajokkal, amelyek önértékkel és eszközértékkel (azaz emberi igények kielégítésére vonatkozó képességgel) egyaránt rendelkeznek. A mértékletesség minimalizálja az embert és az egyéb fajokat érintő ártalmakat, s ezzel lehetővé teszi minden élet nagyobb fokú gyarapodását. A legtisztább formában gyakorolt mértékletesség ezért paradox módon egyfajta hedonikus önmegtágadásként is leírható, mivel az élvezettel függ össze, vagy ahogy Alan Durning megjegyzi, “*valódi materializmus, amely nemcsak fontosnak tartja a dolgokat, de szereti is őket*” (Durning [1991], 169. o.). Keresztény szempontból a mértékletesség a biofizikai adottságok hálatalt igenlése az Istenhez való hűségben, aki szeretettel megalkotta ezen adottságokat, mint Teremtő, aki szeretettel egyesült velük, mint a megtestesült Krisztus, s aki szeretve lakik bennük, mint a szentségesen jelenlévő Lélek.

A mértékletesség ezen formája, Theodore Roszak kifejezésével élve, “beteljesültségre” törekszik – a valóban bőséges életre, a “termékenységre”, amint azt a mértékletesség (frugality) szó latin gyökere is sugallja. Ez a több akarása, de másféle több ez, mint amit a gazdasági bőség ígér. Inkább annak keresését jelenti, hogy miként *legyünk* többek, s nem azt, hogy miként *birtokoljunk* többet – azaz inkább minőségi, mintsem mennyiségi gyarapodásról van szó (lásd II. János Pál [1987], 28. bek., [1991], 36. bek.). Egy beteges és túlzottan eladósodott kultúrában még felforgatóbban hangzik, hogy ez *kevesebb* fogyasztást jelent annál, mint amit megengedhetünk magunknak, hogy így mások is elegendővel rendelkezhessenek. Ez nem jólét előli menekülés,

hanem a jólét újrafogalmazása kevesebb fogyasztás mellett. Nem a nemzetek önmagában vett gazdagságával törődik, hanem a nemzetek és a természet jólétével. A mértékletesség alapján állva a gazdagságnak csak annyiban van erkölcsi jelentősége, amennyiben igazságos és fenntartható jóléthez segít hozzá – a mértékletesség mind a gazdagság, mind a jólét minőségi újrafogalmazására törekszik. Ez a jólét nem kapcsolható egyszerűen össze olyan aggregált gazdasági mutatókkal, mint amilyen a GNP.

A mértékletesség okvetlenül elismeri a gazdasági termelékenység fontos értékét. Ez az emberi fejlődés alapja. Az emberi életminőség az alapvető biofizikai szükségleteket betöltő javak és szolgáltatások elegendő mennyiségétől függ. Ezek teszik lehetővé egyedülálló kreativitásunk kibontakoztatását is, amely viszont az elegendő minőségű és nagyságú gazdasági termelékenység függvénye. A mértékletesség – a teljes emberi fejlődés érdekében – elkötelezett az elegendő termelés, a termékek igazságos elosztása és a szennyező melléktermékek csökkentése mellett. Elveti a válogatás nélküli anyagi termelést, amely a javak maximális felhalmozását öncéllá tette. A felhalmozásban elért siker nem az ember jólétére utal, hanem annak helyébe lépett. Ha a gazdasági feladatot öncéllá tesszük, ahelyett hogy az emberi fejlődés alapvető eszközének tekintenénk, akkor az egyedülálló sajátosságokkal rendelkező embert a természet egyetlen tömegtermelő emlősfajává fokozzuk le, amelynek étvágya a legnagyobb.

Így a mértékletesség lényege a magasabb rendű célok érdekében meghozott áldozat – valójában, a keresztények számára, a Krisztus ügyéért, a szeretetért hozott áldozat. Ez az áldozat valóságos. Fel kell adni néhány alacsonyabb értéket, némi kényelmet és élvezetet, amelyek esetleg elfogadhatók lehetnek egy elszigetelt elemekből álló rendszerben, de nem egy egymással összefüggő elemekkel bíróban. A mértékletesség nem tehető vonzóvá az elvesző értékek megtagadásával. A mértékletesség azonban az áldozathozatal olyan formája, amelyik egy szolidáris lét keretében ígér teljességet.

Mindazonáltal a mértékletesség az önuralom normájaként nem megy olyan messzire az áldozathozatalban, mint ahogy egyesek szerint azt maga a keresztény etika követelné, vagy ahogy azt egyes keresztények gondolják; az etika nem kívánja meg a mértékletesség valamiféle hivatáskénti gyakorlását (Stivers [1984], 141–150. o.). Egyértelmű, hogy a mértékletesség nem “szent szegénység”. A mértékletesség mérsékelt jellege azonban az erkölcsi pluralizmusban határozott előnyt biztosít számára az egyéb versenyző elgondolásokkal szemben. A kényszerítéssel vagy a fogyasztás más, “szigorú” normáival szemben, amelyek, úgy látszik, függenek az áldozathozatal bizonyos keresztény sajátosságaitól, a mértékletesség általános alapon, a “természeti törvényen” nyugszik. Egy erkölcsileg pluralista világban racionálisan igazolható és általánosítható etikai norma, amelyik nem fordul ismeretelméletileg kiváltságos helyzetben lévő kinyilatkoztatásokhoz vagy hagyományokhoz. Követőtől nem kíván keresztény hitvallást, még ha ez a hitvallás a norma elsődleges történelmi forrása és legteljesebb biztosítéka is. A mértékletesség – mint a gazdaság-ökológia dilemmára adott racionális és igazságos válasz – mellett logikusan és következetesen érvelhetünk. Ezt az érvelést gyakran meg is fogalmazzák napjaink környezeti és társadalmi elemzői – s oly módon teszik ezt, hogy az a keresztény távlatokat is jelentősen gazdagíthatja. A mértékletesség olyan közös normát kínál, amely talán része egy “globális etikának” és amely lehetővé teszi a különféle erkölcsi hagyományokat követők közötti stratégiai együttműködést.

Noha a mértékletességre törekvés a kiinduló kérdésekre adott stratégiai felelet, önmagában nem kínál intellektuálisan kielégítő válaszokat. A mértékletesség melletti érvelés meggyőző ereje attól függ, hogy mennyire átfogó és következetes válaszokat ad az olyan alapkérdésekre, mint

amilyen az életminőség és a javak mennyisége közötti viszony. E feladat – úgy látszik – napjaink etikai küldetésének nélkülözhetetlen eleme.

A szeretet, az igazságosság és a fenntarthatóság érdekében megvalósuló mértékletesség

A mértékletesség a klasszikus keresztény etikai magyarázatokban a szeretet kifejezése – mások javának vagy jólétének keresése, reagálva szükségleteikre és Istenre, aki a szeretet. A mértékletességben rejlő áldozathozatal forrása a felebarát szeretete, mert a közösségben megvalósuló szeretet mindig tartalmazza saját érdekünk és hasznaink legalább részbeni feladását mások jóléte érdekében.

A mértékletesség és a szeretet között általánosan jelenlévő a kapcsolat a sokat szidott puritanizmusban. John Winthrop *A keresztény irgalmasság modellje* című művében ezt találjuk: *“A felebaráti [szeretetben]”* arra vagyunk elhivatva, hogy *“korlátozzuk magunkat és saját fölöslegünket mások szükségleteinek ellátására”* – jóllehet Winthropnak itt arra is gondja van, hogy figyelmeztesse honfitársait saját társadalmi helyzetükben maradásra (idézi Bellah [1987], 22–27. o.). John Wesley *A pénz használata* című prédikációjában figyelemre méltó a következő fordulat (mely a metodisták körében egyébként ismert szónoklattani szállóige): *“Keress, amennyit tudsz! Spórolj, amennyit tudsz! Adj, amennyit tudsz!”* – az utolsó helyezett hangsúllyal, legalábbis Wesley számára (Sugden [1983], 632–646. o.). William Penn élesen világít rá a kapcsolatra: *“A mértékletesség akkor jó, ha bőkezűséggel párosul. Az első lemondás a fölösleges kiadásokról; a második ezeknek átruházása a szükséglet szenvedőkre.”*¹¹ Kálvin János számára a *“mértékletesség szabályát”* a *“szeretet parancsai”* formálják, amint azt árnyalt részletességgel magyarázza. A mértékletes önmegtartóztatás a felebarátok szabad lélekkel végzett támogatásához vezet, s mindkettő az Isten felé elszámoltatható sáfárkodás része (Calvin [1960], III.10.1–6; III.7.5; III.19.7–12).

Ezek a mértékletesség–szeretet kapcsolatban elfoglalt puritán álláspontok a katolikus egyház régről fakadó, sáfárkodásról vallott hagyományában gyökereznek. Valójában hasonló, olykor még erőteljesebb magyarázatok idézhetők olyan patrisztikus teológusoktól, mint Aranyszájú Szent János, Nagy Szent Vazul, Nisszai Szent Gergely és Szent Ambrus (Walsh–Langan [1977], 113–151. o.). Ezen magyarázók mindegyike egyetért abban, hogy a mértékletességet az igazság és a nagylelkű megosztás érdekében kell gyakorolni. Ilyen megosztás hiányában a mértékletesség mást jelent – zsugoriságot vagy kuporgatást.

Ebben az etikai hagyományban az osztó igazságosság a szeretet egyik vetülete: a szereteté, amely a lényeges hasonlóságok és különbözőségek alapján kiosztja a hasznokat és a terheket a célból, hogy minden érdekelt fél megkapja az őt megillető vagy neki megfelelő részt. A kölcsönös kapcsolatokkal átszótt közösségben minden emberi lénynek egyformán és általános érvennyel Isten adta joga van olyan anyagi és egyéb lényeges feltételekhez, amelyek segítségével kifejezésre juttathatja emberi méltóságát, továbbá részt vehet a közjó meghatározásában és alakításában. Ezen jogok a képességek arányában rónak igazságosságból fakadó kötelezettségeket másokra.

E norma éles ellentétben áll a napjainkban uralkodó emberi körülményekkel. Alapvető jellemzője a modern világnak, hogy a gazdasági képességekben jelentős egyenlőtlenségek mutatkoznak nemzeteken belül és nemzetek között. Ezek az egyenlőtlenségek fontos erkölcsi kérdéseket vetnek fel. Ha a jelent vagy a jövőt a globális ökológiai szűkösség jellemzi, akkor a világ véges erőforrásainak széles körű használata a gazdagok részéről – ténylegesen vagy

¹¹ Az idézet *Az egyedüllét gyümölcseiből* (Fruits of Solitude) származik (idézi Wogaman [1993], 142. o.).

potenciálisan – vajon jelentős szerepet játszik-e abban, hogy a szegény nemzetek meg vannak fosztva az alapvető szükségleteiket kielégítő erőforrásoktól? A jómód és a szegénység közötti kapcsolat bonyolult és nem egyértelmű. Az egyre növekvő, kölcsönös globális függőség világában a jómód bizonyos elemei, úgy látszik, hozzájárulnak a szegénységhez,¹² ám nem mindig mutatható ki, vagy bizonyos esetekben talán nem is létezik oksági összefüggés. Ebben a zavaros helyzetben mi a gazdagok erkölcsi felelőssége a szegények iránt a fogyasztási mintákat illetően?

Egyfelől, ha létezik oksági összefüggés és ha a világ tényleges vagy potenciális anyagi javai elégtelenek ahhoz, hogy egyszerre szolgálják egyesek pazarló gazdagságát és az elégséges gazdasági szintet mindenki számára, akkor az osztó igazságosság a fontos javak termelésének és fogyasztásának kellő csökkentését követeli meg a gazdag országokban, hogy a szegény országokban elérhetővé váljanak az alapvető gazdasági és szociális fejlődéshez szükséges anyagi feltételek. Ebben az esetben a mértékletesség az osztó igazságosság *szükséges feltétele* – és, közvetett módon, az ökológiai integritásnak és a népesség stabilizálódásának is, amennyiben ezek a mindenki számára elérhető elégséges gazdaság függvényei.¹³

Másfelől, amíg emberek létszükségleti cikkeket nélkülöznek, addig méltányossági problémával állunk szemben, s felmerül a gazdagok mértékletessége iránti igény – függetlenül attól, hogy van-e ökológiai szűkösség vagy nincs, hogy van-e oksági összefüggés a jómód és a szegénység között vagy nincs. A gazdagoknak mindegyik esetben csökkenteniük kell bőséges javaik felhasználását, hogy megosszák a nélkülözhetetlen dolgokat a szegényekkel, s hogy megfelelő jólétet tegyenek lehetővé a számukra. Néhányan azonban úgy érvelhetnek, hogy az igazságra hivatkozás itt nem meggyőző. Inkább úgy értelmezik a helyzetet, mint jóindulatú megosztást vagy könyörületet bőkezűséget. Ha így van, akkor ez a modell magában is meglehetősen nagy igényeket támaszt, s még az igazságosság minimumkövetelményeinél is többet kíván! A mértékletesség ekkor a szeretetnek, mint jóindulatnak a megnyilvánulása lenne.

Hasonló gondolatmenet érvényes a mértékletességre abban az esetben, ha a jövő generációk vagy a fenntarthatóság iránti ésszerű és igazságos kötelezettségekről beszélünk. A fenntarthatóság meghatározatlanul létezik a bolygó megújító, hatásokat elnyelő, továbbá eltartó képességeinek határain belül. Ez a szolidaritás szövetségének kiterjesztése a jövőre.

Mégis, a bolygó erőforrásként és hulladékelnyelőként való mai használatát leginkább a fenntarthatatlanság jellemzi. A túlzott termelés és fogyasztás nemcsak a jelenben okozott károk miatt jelent erkölcsi problémát, hanem a jövő generációk számára okozott ártalmak miatt is. Az emberiség egy része jelentős hasznokra tesz szert a bolygó eszközeinek túlzott használatával, míg a jövő generációk viselik a kockázatok és a költségek többségét – a nukleáris hulladékoktól és a lehetséges éghajlatváltozástól kezdve a fajok kihalásáig és a talajpusztulásig. Ebben az összefüggésben a mértékletesség a fenntarthatóság alapfeltétele: alkalmazkodás a biofizikai korlátokhoz, hogy igazságos elosztás valósuljon meg a jövő generációkkal kapcsolatban.

¹² Például a Dél erőforrásainak Észak általi kitermelése, a mérgező iparágak és hulladékok Észak általi exportja, az Észak számára kedvező kereskedelmi egyenlőtlenségek, a déli nemzetek nemzetközi adósságterhei, egyes multinacionális vállalatok ártalmas és pusztító hatása, valamint a Világbank által számos nemzetre rótt "strukturális kiigazítás" elszegényítő hatásai, a gyarmati múlt örökségéhez hasonlóan.

¹³ Ezek a széles körben felismert kapcsolatok jelentik a *Közös jövőnk* című dokumentum (World Commission on Environment and Development [1987]), valamint Durning (1990) általános témáit.

Végezetül egy további fontos érvet szolgáltat a mértékletesség mellett a nem emberi életformák méltányos kezelésével kapcsolatos aggodalom – még abban az esetben is, ha nincsen szűkösség (jóllehet ez utóbbi léte még inkább a mértékletesség mellett szól). Ez az aggodalom komoly erkölcsi határt szab a korlátlan materiális növekedést támogató gazdasági tevékenység számára, amely általában nem ismeri el vagy nem fogadja el ezt a szempontot. Ha a biofizikai szűkösség nem jelentene problémát az emberi viszonyokra, és ha a nem emberi életformák semmi többet nem jelentenének gazdasági eszközöknél – azaz egyszerű “megújuló erőforrások” vagy “tőkejavak” volnának –, melyeknek célja az emberek gazdagságának és jólétének növelése, akkor a korlátlan materiális növekedés nem keltene aggályokat az osztó igazságosság szempontjából. Ám ha az egyéb fajok önmagukban is értékesek vagy más módon támasztanak erkölcsi igényt az erkölcsi cselekvőkkel szemben, akkor ez kötelezettségeket ró az emberi közösségre, hogy csökkentse termelését és fogyasztását ezen értékek védelme érdekében. Ha ez a második lehetőség valós, akkor a gazdaságpolitikáknak a “biocentrikus optimumra” kell törekedniük, s nem az első lehetőségéből fakadó “antropocentrikus optimumra” (lásd Daly [1993], 47. o.). Ebben az esetben a pazarló termelés és fogyasztás antropocentrikus visszaélés mindazzal, amit Isten méltányos és mértékletes használatra szánt egy egyetemes igazságszövetségben.¹⁴ Azáltal, hogy a mértékletesség az óvatos bánásmódot, és ezáltal a más jellegű létezőknek okozott legkisebb kárt tanácsolja, az osztó igazságosság olyan eszköze, amely megerősíti a Földet és “elegendő” szűkös erőforrást biztosít az összes faj számára.

Így a mértékletesség, mint a szeretet kifejezése, az osztó igazságosság és a fenntarthatóság nélkülözhetetlen eszköze. A mértékletesség, amint a keresztény etikai hagyomány hangsúlyozza, *pozitív kötelezettségeket* támaszt – azaz javak és szolgáltatások másoknak való felkínálását saját készleteinkből magántermészetű ajándék vagy nemzeti segítség formájában. Ám *negatív kötelezettségeket* is támaszt – azaz be nem avatkozást a fogyasztás visszafogása révén, hogy így elegendő szűkös erőforráshoz férjenek hozzá mások is önmaguk ellátása érdekében. A mértékletesség a pozitív és a negatív kötelezettségeken keresztül részben meghatározza az igaz felebarát jellemzőit és viselkedését.

Az átkozott bökkenő

A mértékletesség nem okoz komoly problémát a fényűző társadalom számára, ha az csupán személyes erény, gyakorolja bár több millió buzgó egyén vagy néhány ezer elkötelezett konklávé. Ebben az esetben a társadalmi hatás viszonylag csekély, s egy mértékletességet ellenző társadalmi környezetben az egyének gyakorlati mozgástere is korlátozott.

Ám ha a mértékletesség a társadalmi ethosz részévé válna, s még kellő egyetértést is eredményezne a kényszerítés bizonyos struktúráinak bevezetésére, akkor valószínűleg súlyos gazdasági zavarokat okozna a jelenlegi rendszerben. A társadalmi normaként megjelenő mértékletesség átkozott bökkenője az, hogy piaci depresszió receptjét jelenti egy olyan társadalmi-gazdasági rendszerben, amelyben a gazdaságot a fogyasztás növelésének bátorításával serkentik. A mértékletesség jóval kevésbé ösztönzi a gazdaságot. Így valószínűleg nemcsak alacsonyabb szintű termelést és kevesebb terméket, hanem kevesebb befektetést, alacsonyabb nyereségeket és béreket, mérsékelt jövedelmeket, kevesebb jótékonykodást és magasabb munkanélküliséget is eredményezne. A társadalmi következmények, hogy a pszichológiaiakat ne is említsük, súlyosak lehetnek, különösen a szegények és a munkanélküliek körében. A méltányos elosztás kiemelt kötelességgé válna, ám aligha volna könnyebb feladat. Nemzetközi szinten nem kevésbé súlyos következményei lehetnek, különösen azon szegény

¹⁴ Ezt igazolja Nash ([1991], 6. fejezet; [1993]).

országok számára, amelyek a gazdag országoktól mint export piacoktól és gazdasági segélyezőktől függenek. A fenti felszínes elemzés arról, hogy mi történne, ha egy összefüggő rendszer egyik fontos elemét eltávolítanánk, a mértékletesség kétarcúságára utal – hosszú távú hasznaira és rövid távú terheire. A mértékletesség a hosszú távú emberi és biotikus jólét kulcsa, ám kimondhatatlan emberi szenvedések forrása is lehet a mostani körülmények között. Nélkülözhetetlen feltétele az igazságnak, de átmeneti oka az igazságtalanságnak.

Ez az ironikus dilemma nem jelenti azt, hogy az etikának le kell mondania a mértékletességről mint társadalmi normáról. Az etikának nem az a feladata, hogy az ésszerű normákat a jelenlegi gyakorlathoz idomítsa, hanem az, hogy kihívást intézzon a társadalom felé, továbbá lehetővé tegye, hogy a társadalmak jelenlegi gyakorlatukat ezekhez a normákhoz igazítsák. A mértékletesség egyáltalán nem egyeztethető össze a fényűző társadalom gazdasági előfeltevéseivel. A mértékletesség egy olyan új gazdasági paradigma felé mutat, amelyik megfelel ennek az új normának, mert ez a norma, szemben a fogyasztói modellel, a bolygó biofizikai korlátaihoz igazodik, amelyekhez minden társadalmat – és normát – hozzá kell igazítani. A mértékletesség nyújtja az egyetlen potenciálisan valószínű eszközt a gazdaság-ökológia dilemma feloldására.

Mégis, minden olyan etika számára, amelyik a következményeket is figyelembe veszi, felelőtlenségnek számít a mértékletesség társadalmi normakénti pártolása mindaddig, amíg nem törődünk a potenciálisan fájdalmas társadalmi-gazdasági hatásokkal, különös tekintettel a teljes emberi élethez szükséges gazdasági javak elégtelenségére és a társadalmi igazságtalanságokra, és amíg nem vagyunk elkötelezettek ezen hatások megelőzését célzó politikai irányvonalak kidolgozására és támogatására. A társadalmi mértékletességnek nem feltétlenül kell azokhoz a megjósolt szörnyűségekhez vezetnie, amelyeket az ellenzők előszeretettel sorolnak félelemkeltési célzattal. Épp ellenkezőleg, a túlegyszerűsített “fogyassz vagy sorvadj el” választás látszik “mítosz” (Durning [1992], 105–116. o.). Valójában ennek épp az ellenkezője látszik igaznak. A fenntarthatatlan használat gyakran munkanélküliséget és alacsony termelést jelent az érintett iparágakban. Most például ez történik a kulcsfontosságú területek halászatában és erdőgazdálkodásában. Ám gyakorlati stratégiákra van szükségünk, hogy felmutassuk a gazdasági átalakulás eszközeit és céljait. Ezeknek a stratégiáknak a közpolitikák sokféle területét fel kell ölelniük, beleértve a kereskedelmi korlátozásokat, melyek a környezet és a dolgozók globális és nemzeti szintű védelmét szolgálják; az adóval való ösztönzést és visszafogást a kínálat és a kereslet befolyásolása érdekében; a termékek és melléktermékek határértékeit előíró jogszabályokat; és a teljes foglalkoztatást célzó terveket. Valójában már fel is bukkant néhány elképzelés – így például a *Worldwatch Institute* javaslatai a *Világ helyzete* című éves kiadványukban, a Herman Daly-féle “megállapodott” gazdaság (steady state economy)¹⁵ és a Paul Hawken-féle ökológiailag “helyreállító gazdaság” (restorative economics – Hawken [1993]). Ezek komoly figyelemre, kritikai felülvizsgálatra és építő hozzászólásokra érdemesek.

Az igazán zavaró probléma azonban nem technikai, hanem erkölcsi jellegű: kialakítható-e kellő közösségi egyetértés igazságos és mértékletes gazdaságok létrehozását illetően. Kezdetben ez rengeteg jellemformálást igényel.

Következtetés

¹⁵ A John Cobbal írt, *A közjóért* című könyv mellett (Daly–Cobb [1989]) lásd még a szerző tanulmányait a Kenneth N. Townsenddel közösen szerkesztett könyvben, különösen a megállapodott gazdaság koncepcióra kapott kritikákra és élcélődésekre adott válaszát (Daly–Townsend [1993], 365–381. o.).

Ez az értekezés a mértékletességnek csupán etikai lehetőségeire és dilemmáira mutat rá. E norma sokkal komolyabb elméleti kidolgozást és gyakorlati magyarázatot érdemel annál, mint amennyit a modern keresztény etika fordított rá. Ha megszabadítjuk a torzulásoktól, akkor a mértékletesség korunk egyik legfőbb erényének látszik. A szeretet kifejeződéseként a társadalmi és az ökológiai igazság, valamint a fenntarthatóság nélkülözhetetlen eszköze.

Bár a mértékletességet az etika világában szelídnek tekintik, valójában radikális normának számít a mai társadalmi modellben – amint arra a néhány gazdagban kiváltott mély szorongás következteteni enged. Lázadást jelent a fényűző társadalom néhány gazdasági alapfeltevésével szemben. Ám pozitív, s nem negatív normáról van szó: olyan áldozatokat kíván, amelyek a személyeket és a kapcsolatokat egyaránt gazdagítják. Az amerikai álom alternatíváját, versenyző jövőképet jelent – olyat, amelyik a szolidáris létből fakadó teljességet ígéri.

A mértékletesség szocializálásának jelenlegi politikai kilátásai természetesen haloványak. Ám ez nem sorsszerű. A politikai lehetőségek megváltoztathatók, különösen akkor, ha erőteljes kezdeményezésekkel széles körben terjesztjük a mértékletesség értékeit és az alternatívák hiányosságait. A realizmus néhány determinista torzulásával ellentétben nem a bűn az egyetlen vagy akár az elsődleges jellemzője az emberi lénynek. Szintén erőteljes – bár teológiailag lebecsült – lehetőség van a jóra, amelyre az általános kegyelem tesz képessé. Valójában nem is lehetséges társas élet számottevő emberi jóság nélkül, beleértve az igazságérzetet és a jóakarat iránti fogékonyságot. A hiteles realizmusnak mind a jó, mind a rossz bizonytalan lehetőségeivel számot kell vetnie. Nem lehetséges társadalmi reform az emberi bűn éles tudata nélkül. Ám ugyanígy, nem lehetséges társadalmi reform az emberi jóságba vetett erős bizalom nélkül sem. Ezért a mértékletesség szocializációja korlátozott, ám mégis számottevő lehetőség.

HIVATKOZÁSOK

II. János Pál [1987]: *On Social Concern (Sollicitudo Rei Socialis)*, magyarul in. Tomka M. – Goják J. (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*; Szent István Társulat, é. n., 487–530. o.

II. János Pál [1991]: *On the Anniversary of Rerum Novarum (Centesimus Annus)*, magyarul in. Tomka M. – Goják J. (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*; Szent István Társulat, é. n., 533–585. o.

Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika*; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997

Aquinói Szent Tamás: *Summa theologiae*; I–II. (A hivatkozott részek magyar nyelven nem elérhetők.)

Barbour, I. G. [1993]: *Ethics in an Age of Technology*; HarperSanFrancisco, San Francisco

Barnet, R. J. – Cavanagh, J. [1994]: *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order*; Simon and Schuster, New York

Bellah, R. N. (szerk.) [1987]: *Individualism and Commitment in American Life: Readings on the Themes of Habits of the Heart*; Perennial Library, New York

Brown, L. R. – Flavin, Ch. – Postel, S. [1990]: *Picturing a Sustainable Society*; in. Brown, L. R. (szerk.): *State of the World*; W. W. Norton, New York, 187–190. o.

- Brown, L. R. [1991]: *The New World Order*; in. Brown, L. R. (szerk.): *State of the World*; W. W. Norton, New York, 18–20. o., magyarul: *Új világrend*; in. *A világ helyzete 1991*; Föld Napja Alapítvány, Budapest, 5–21. o.
- Brown, L. R. [1992]: *Launching the Environmental Revolution*; in. Brown, L. R. (szerk.): *State of the World*; W. W. Norton, New York, 174–190. o., magyarul: *A környezeti forradalom kezdete*; in. *A világ helyzete 1992*; Föld Napja Alapítvány, Budapest, 5–21. o.
- Calvin, J. [1960]: *Institutes of the Christian Religion*; in. *Library of Christian Classics*; McNeill, J. T. (szerk.), fordította F. L. Battles, Westminster Press, Philadelphia; a fordításnál felhasznált magyar változat: Kálvin J.: *Tanítás a keresztyén vallásra 1559, rövidített formában*; fordította Békési A., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1991
- Childress, J. F. – Macquarrie, J. (szerk.) [1986]: *Westminster Dictionary of Christian Ethics*; Westminster Press, Philadelphia
- Cobb, J. B. jr. [1979]: *Christian Existence in a World of Limits*; *Environmental Ethics* 1, nyár, 149–158. o.
- Cobb, J. B. jr. [1992]: *Sustainability: Economics, Ecology, and Justice*; Orbis, Maryknoll, N.Y., magyar nyelvű könyvismertetés: Kovász, 1998. ősz, 58–62. o.
- Daly, H. E. – Cobb, J. B. jr. [1989]: *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*; Beacon Press, Boston
- Daly, H. E. – Townsend, K. N. (szerk.) [1993]: *Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics*; MIT Press, Cambridge, Mass.
- Daly, H. E. [1993]: *Elements of Environmental Macroeconomics*; in. *Sustainable Growth: A Contradiction in Terms?*; a Visser't Hooft emlékülés számára készült jelentés, Visser't Hooft Endowment Fund for Leadership Development, Genf
- Dorr, D. [1989]: *Solidarity and Integral Human Development*; in. Baum, G. – Ellsberg, R. (szerk.): *The Logic of Solidarity*; Orbis, Maryknoll, N.Y.
- Durning, A. [1990]: *Ending Poverty*; in. Brown, L. R. (szerk.): *State of the World*; W. W. Norton, New York, 174–190. o.
- Durning, A. [1991]: *Asking How Much Is Enough*; in. Brown, L. R. (szerk.): *State of the World*; W. W. Norton, New York, 153–169. o., magyarul: *Mennyi az elég?*; in. *A világ helyzete 1991*; Föld Napja Alapítvány, Budapest, 156–171. o.
- Durning, A. [1992]: *How Much Is Enough? The Consumer Society and the Future of the Earth*; W. W. Norton, New York
- Foster, R. J. [1981]: *Freedom and Simplicity*; HarperCollins, San Francisco
- Gibson, W. E. [1977]: *The Lifestyle of Christian Faithfulness*; in. Hessel, D. T. (szerk.): *Beyond Survival: Bread and Justice in Christian Perspective*; Friendship Press, New York
- Hawken, P. [1993]: *The Ecology of Commerce: A Declaration of Sustainability*; HarperBusiness, New York; a könyv bevezető részének (1–17. o.) magyar fordítása in. Pataki Gy. – Radácsi L. (szerk.): *Alternatív kapitalisták – Gazdálkodás az érintettek jóllétéért*; Új Paradigma Kiadó, Szentendre, 2000, 107–130. o.

- Kóhák, E. [1984]: *The Embers and the Stars: A Philosophical Inquiry into the Moral Sense of Nature*; University of Chicago Press, Chicago
- Lasch, Ch. [1991]: *The True and Only Heaven: Progress and Its Critics*; W. W. Norton, New York
- McDaniel, J. B. [1987]: *Christianity and the Pursuit of Wealth*; Anglican Theological Review 69, no. 4, október
- McKim, D. K. (szerk.) [1992]: *The Encyclopedia of the Reformed Faith*; Westminster/John Knox Press, Louisville, KY
- Meeks, M. D. [1989]: *God the Economist*; Fortress Press, Minneapolis
- Milbrath, L. W. [1989]: *Envisioning a Sustainable Society*; State University of New York, Albany
- Nash, J. A. [1991]: *Loving Nature: Ecological Integrity and Christian Responsibility*; Abingdon Press, Nashville
- Nash, J. A. [1993]: *Biotic Rights and Human Ecological Responsibilities*; in: Beckley, H. (szerk.): *The Annual of the Society of Christian Ethics*; SCE, Boston, 137–162. o.
- National Conference of Catholic Bishops [1986]: *Economic Justice for All: Pastoral Letter on Catholic Social Teaching and the U.S. Economy*; National Conference of Catholic Bishops, Washington, DC
- Nelson, R. H. [1991]: *Reaching for Heaven on Earth: The Theological Meaning of Economics*; Rowman and Littlefield, Lanham, MD
- Ophuls, W. – Boyan, A. S. jr. [1992]: *Ecology and the Politics of Scarcity Revisited: The Unraveling of the American Dream*; W. H. Freeman, New York
- Pemberton, P. L. – Finn, D. [1985]: *Toward a Christian Economic Ethic: Stewardship and Social Power*; Winston Press, Minneapolis
- Postel, S. [1994]: *Carrying Capacity: Earth's Bottom Line*; in: Brown, L. R. (szerk.): *State of the World*; W. W. Norton, New York, 3–21. o., magyarul: *Fenntartóképesség: A Föld alaptőkéje*; in: *A világ helyzete 1994*; Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1–19. o.
- Presbyterian Eco-Justice Task Force [1989]: *Keeping and Healing the Creation*; Committee on Social Witness Policy, Presbyterian Church USA, Louisville, KY
- Roszak, Th. [1992]: *The Voice of the Earth*; Simon and Schuster, New York
- Schor, J. B. [1991]: *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*; Basic Books, New York
- Schrage, W. [1988]: *The Ethics of the New Testament*; David E. Green fordítása, Fortress Press, Philadelphia
- Shi, D. E. [1985]: *The Simple Life: Plain Living and High Thinking in American Culture*; Oxford University Press, Oxford
- Smock, A. Ch. (szerk.) [1987]: *Christian Faith and Economic Life: A Study Paper for the United Church of Christ*; United Church Board for World Ministries, New York

- Stivers, R. L. [1984]: *Hunger, Technology and Limits to Growth: Christian Responsibility on Three Ethical Issues*; Augsburg, Minneapolis
- Sugden, E. H. (szerk.) [1983]: *John Wesley's Fifty-Three Sermons*; Abingdon, Nashville
- Tawney, R. H. [1938]: *Religion and the Rise of Capitalism*; Pelican Books, Harmondsworth, Nagy-Britannia
- Taylor, J. V. [1977]: *Enough is Enough*; Augsburg, Minneapolis
- Troeltsch, E. [1960]: *The Social Teachings of the Christian Church*; Olive Wyon fordítása, Harper Torchbooks, New York
- Wachtel, P. L. [1983]: *The Poverty of Affluence: A Psychological Portrait of the American Way of Life*; Free Press, New York
- Walsh, W. J. – Langan, J. P. [1977]: *Patristic Social Consciousness: The Church and the Poor*; in. Haughey, J. C. (szerk.): *The Faith That Does Justice*; Paulist Press, New York
- Weber, M. [1958]: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*; Charles Scribner's Sons, New York, magyarul: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*; Cserépfalvi, h. n., 1995
- Wogaman, J. P. [1993]: *Christian Ethics: A Historical Introduction*; Westminster/John Knox Press, Louisville
- World Commission on Environment and Development [1987]: *Our Common Future*; Oxford University Press, New York, magyarul: *Közös jövőnk – A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése*; Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1988